

DAFTAR PUSTAKA

Surat Kabar

- “12 ½ Jarig Jubileum”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 16 Juli 1923.
- “Advertentie Bloemen Corso”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 24 Agustus 1895.
- “Advertentie Bloemenhandel Elck Wat Wils”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 05 Februari 1942.
- “Advertentie Bloemenhandel Good Luck”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 18 Februari 1942.
- “Advertentie Bloemenhandel Mevr. M. C. Peeters”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 19 April 1894.
- “Advertentie Bloemenhandel Noordwijk”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 07 September 1901.
- “Advertentie Bloemenhandel Noordwijk”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 13 Maret 1890.
- “Advertentie Bloemenhandel te Malang”, *De Locomotief: Samarangsch Handels- en Advertentie-blad*, 09 Agustus 1899.
- “Advertentie Bloemenhandel te Malang”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 03 Agustus 1898.
- “Advertentie Bloemkweekerij”, *Bataviaasch Handelsblad*, 11 Desember 1879.
- “Advertentie Bloemzaden”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 27 Agustus 1873.
- “Advertentie Europeesche Bloemen”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 13 Februari 1920.
- “Advertentie Gevraagd een Dame ter Assistentie in de Bloemenhandel Salemba”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 06 Oktober 1910.
- “Advertentie Muziek- en Bloemenhandel”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 23 Oktober 1889.
- “Advertentie Nieuwe Planten en Bloemenhandel”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 18 Februari 1885.
- “Advertentie Oudste Bloemenhandel”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 05 Mei 1885.

- “Advertentie Tuin- en Bloem-Zaden”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 03 Mei 1873.
- “Advertentie Wordt Gevraagd een Indische Dame”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 09 September 1897.
- “Bandoeng, 15 April”, *De Preanger-bode*, 16 April 1903.
- “Batavia, 1 Maart”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 01 Maret 1880.
- “Bataviasche Brieven, XXXI, (Atjeh-agitatie; Croton-woede)”, *Het Nieuws van den Dag: Kleine Courant*, 31 Januari 1883.
- “Bloemenhandel Abundantia”, *Algemeen Indisch Dagblad: De Preangerbode*, 01 April 1931.
- “Bloemenhandel Corona”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 27 Juni 1923.
- “Bloemenhandel Edelweiss”, *De Indische Courant*, 12 Juni 1923.
- “Bloemenhandel Hortus”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 26 Juli 1922.
- “Bloemenhandel Multiflora”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 16 April 1920.
- “Bloementeelt in Indië”, *De Sumatra Post*, 27 Maret 1928.
- “Corona”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 16 Juni 1921.
- “De Bloemen-cultuur te Batavia”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 05 Mei 1858.
- “De Bloemen-cultuur te Batavia”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indie*, 08 Mei 1858.
- “De Bloemen-tentoonstelling te Batavia, Maandag 31 Mei 1869”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 05 Juni 1869.
- “De Ixora-shop”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 01 November 1921.
- “De Tentoonstelling te Buitenzorg”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 24 September 1883.
- “De Toekomst voor Bloemen-en Vruchten-kweekers op Java”, *De Locomotief: Samarangsch Handels- en Advertentie-blad*, 15 Januari 1883.

- “Een Nieuwe Bloemen-zaak”, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 13 November 1920.
- “Eerste Jaarverslag van het Leesgezelschap van den Planten-en Dierentuin te Batavia”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 13 Desember 1884.
- “En Volhardend Man”, *Java-bode: Nieuws, Handels- en Advertentieblad voor Nederlandsch-Indië*, 22 April 1884.
- “Faillissementen”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 30 Agustus 1940.
- “Goede Maatregel tegen Misbruik Telefoon tijdens Luchtalarm”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, 13 Februari 1942.
- “Het Bloemenhuis”, *De Indische Courant*, 13 April 1922.
- “Import van Bloem- en Groentezaden”, *De Sumatra post*, 12 Mei 1923.
- “Nieuwe Bloemenhandel”, *De Preanger-bode*, 25 November 1921.
- “Plantersleven VI Amateur-farming”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 08 Maret 1933.
- “Soerabaia, 3 Juli”, *Soerabaijasch Handelsblad*, 03 Juli 1889.
- “Te veel Distels”, *Bataviaasch Handelsblad*, 20 September 1882.
- “Tentoonstelling van Bloemen te Utrecht, op 15 Februarij Aanstaande”, *Algemeen Handelsblad*, 03 Februari 1845.

Arsip Foto

- De Familie Nienaber met Huispersoneel in de Tuin*, 1899, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- De Tuin van het Huis van de Resident te Bandoeng*, ca. 1885, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- De Victoria Regina Vijver in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg met het Paleis van de Gouverneur-Generaal op den Achtergrond*, 1900, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Een Chinees Bruidspaar in Traditioneel Chinese Kleding*, Surabaya, 1900, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.

- Europees Gezin op de Voorgalerij van een Koloniale Villa*, 1896, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Groepsfoto ter Gelegenheid van de Opening van een Verbouwd Kantoor*, 1925, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Herinneringen uit Sindanglaja, Pakloods Bloemisterij*, ca. 1900-1940, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Het Landsarchief in Batavia*, ca. 1930-1940, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Het Rozenpark in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, West-Java*, 1900, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Huwelijksportret van Vorstelijke Familieleden van Midden Java*, ca. 1925-1935, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Javaanse Verkoper van Planten Zittend bij zijn Handelswaar*, ca. 1856-1878, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Kraamvrouw met Baby en Verpleegster Omringt door Bloemstukken*, ca. 1930, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Landsarchivaris E.C. Godée Molsbergen met zijn bruid A. de Geus, Batavia*, 1924, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Orchideeën uit Bandungse Kwekerij*, ca. 1938, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Pad met Diverse Orchideesoorten in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg op West-Java*, 1900, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Paleis te Buitenzorg*, 1885, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Portret van Dhr. King voor zijn Huis te Meester Cornelis*, 1885, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Portret van een Bruidspaar Omringd door Bloemen*, ca. 1930, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Portret van een Echtpaar met Bruidsmisjes Tussen Bloemenmanden*, ca. 1920, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Prijswinnende Inzending van Bloemhandel Salemba tijdens de Bloemententoonstelling op de Pasar Gambir in Batavia*, 1923, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.
- Studioportret van een Verkoper van Boeketten, Nederlands-Indië*, ca. 1870-1900, Koleksi Nationaal Museum van Wereldculturen.

Tuin met Vijver bij Landhuis Tjitrap, ca. 1920-1940, Koleksi *Nationaal Museum van Wereldculturen*.

Vooraanzicht van Hotel Bellevue, ca. 1900, Koleksi *Nationaal Museum van Wereldculturen*.

Woonhuis met Tuin, ca. 1900, Koleksi *Nationaal Museum van Wereldculturen*.

Buku

Adam, L. "Cultivating Power: Buitenzorg Botanic Garden and Empire-Building in the Netherlands East Indies, 1745-1917". *Disertasi*. Northwestern University. 2020.

Beekman, E. M. *The Ambonese Herbal, Volumes 1-6 by Georgius Everhardus Rumphius*. New Haven: Yale University Press. 2011.

Blume, C. L. *Bijdragen tot te Flora van Nederlandsch Indië*. Batavia: Lands Drukkerij. 1825.

Blume, C. L. *Tabellen en Platen voor de Javaansche Orchideeën*. Batavia: Lands Drukkerij. 1825.

Bosma, U. "Franz Junghuhn's Three-Dimensional and Transcendental Java". Dalam M. Arnez, & J. Sarnowsky (Eds.), *The Role of Religions in the European Perception of Insular and Mainland Southeast Asia Travel Accounts of the 16th to the 21st Century*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. 2016.

Buijze, W. *Leven en Werk van Georg Everhard Rumphius: En Natuurhistoricus in Dienst van de VOC*. The Hague: Boekhandel Couvée. 2006.

Cordes, J. W. H. *Flora en Pomona te Batavia*. Groningen: J.B. Wolters. 1889.

Dakkus, P. *Planten en Bloemen in Nederlandsch-Indië*. Weltevreden: Volkslectuur. 1927.

Goss, A. *The Floracrats: State-Sponsored Science and the Failure of the Enlightenment in Indonesia*. Madison: University of Wisconsin Press. 2011.

Hannigan, T. *Raffles and the British Invasion of Java*. Singapore: Monsoon Books. 2012.

Hasskarl, J. K. *Catalogus Plantarum in Horto Botanico Bogoriensi Cultarum Alter*. Batavia: Lands Drukkerij. 1844.

- Heniger, J. *Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636–1691) and Hortus Malabaricus: A Contribution to the History of Dutch Colonial Botany*. Rotterdam: A. A. Balkema. 1986.
- Immink-De Lange, S. C. *Bloemen Schikken en Binden*. Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen N.V. 1932.
- Jasper, J. E. *De Organisatie van een Jaarmarkt-Tentoonstelling (De 2e te Pekalongan)*. Tegal: De Boer. 1924.
- Lombard, D. "Nusa Jawa Silang Budaya Bagian III: Warisan Kerajaan-Kerajaan Konsentris. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama. 1996.
- M'Intosh, C. *The Book of the Garden*. London: William Blackwood and Sons. 1853.
- Manilal, K. S. *Van Rheede's Hortus Malabaricus, English Edition, with Annotations and Modern Nomenclature-12 Volumes*. Trivandrum: University of Kerala Press. 2003.
- Miquel, F. A. W. *Flora van Nederlandsch Indië*. Amsterdam: C. G. van der Post. 1859.
- Programma der Tentoonstelling van Land- en Tuinbouw, Paarden en Pluimgedierte onder Beschermheerschapp van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal van Ned-Indië, te houden te Buitenzorg op 22, 23, 24 en 25 September 1883*. Batavia: Ogilvie & Co. 1883.
- Reitsma, S. A. *Gedenkboek van Staatsspoor- en Tramwegen in Nederlandsch Indië 1875-1925*. Weltevreden: Topografische Inrichting. 1925.
- Riyanto, B. *Iklan Surat Kabar dan Perubahan Masyarakat di Jawa Masa Kolonial (1870-1915)*. Yogyakarta: Tarawang. 2000.
- Rowland, B. *Programma Pasar Gambir Batavia 26 Augustus t/m 3 September 1922*. Batavia: G. Kolff & Co. 1922.
- Soekiman, D. *Kebudayaan Indis dan Gaya Hidup Masyarakat Pendukungnya di Jawa (Abad XVIII-Medio Abad XX)*. Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya. 2000.
- Taylor, J. G. *Kehidupan Sosial di Batavia: Orang Eropa dan Eurasia di Hindia Timur*. Jakarta: Masup Jakarta. 2009.
- van Berkum, N. *De Hollandsche Tafel in Indië*. Gorinchem: Noorduy. 1913.
- van Berkum, N. *De Hollandsche Tafel in Indië*. Gorinchem: Noorduy. 1928.

- van der Hoogte, A. R. "Colonial Agro-Industrialism. Science, Industry and the State in the Dutch Golden Alkaloid Age, 1850-1950." *Disertasi*. Utrecht University. 2015.
- van Kampen and Son, N. *The Dutch Florist: Or, True Method of Managing All Sorts of Flowers with Bulbous Roots*. London: R. Baldwin. 1764.
- van Liempt, F. J. M. *Stadsgemeente Malang, 1914-1939*. Soerabaia: G. Kolff & Co. 1939.
- van Oosten, H. *The Dutch Gardener: Or, the Compleat Florist*. London: The Rose and Crown. 1703.
- van Zanden. J. L. dan Marks, D. *An Economic History of Indonesia, 1800-2010*. New York: Routledge. 2012.
- Waterschoot, H. F. *Orchideeën Tentoonstelling Batavia, 26 Augustus-7 September*. Batavia: Prov. Landbouw voorl. Dienst van West-Java. Afd. Tuinbouw. 1932.

Artikel

- Baas, P. dan Veldkamp, J. F. "Dutch Pre-Colonial Botany and Rumphius's Ambonese Herbal". *Allertonia*. Vol. 13. 2014. Hlm. 9-19.
- Baas, P. "The Golden Age of Dutch Colonial Botany and its Impact on Garden and Herbarium Collections". *Scientia Danica Series B*. 2017. Hlm. 53-61.
- Bastin, J. "Sir Stamford Raffles and the Study of Natural History in Penang, Singapore, and Indonesia". *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*. Vol. 63. No. 2. 1990. Hlm. 1-25.
- Boomgaard, P. "The Making and Unmaking of Tropical Science: Dutch Research on Indonesia, 1600-2000". *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*. Vol. 162. No. 2/3. 2006. Hlm. 191-217.
- BPCB Banten, "Kebun Raya Bogor, Ide Awal Pembuatannya", *Direktorat Jenderal Kebudayaan Republik Indonesia*, 2018, diakses dari <https://kebudayaan.kemdikbud.go.id/bpcbbanten/kebun-roya-bogor-ide-awal-pembuatannya/> pada 23 Mei 2024.
- Brockway, L. H. "Science and Colonial Expansion: The Role of the British Royal Botanic Gardens". *American Ethnologist*. Vol. 6. No. 3. 1979. Hlm. 449-465.

- Frodin, D. G. "Tropical Biology and Research Institutions in South and Southeast Asia since 1500: Botanic Gardens and Scientific Organizations to 1870". *Pacific Science*. Vol. 52. No. 4. 1998. Hlm. 276-286.
- Garber, P. M. "Tulipmania." *Journal of Political Economy*. Vol. 97. No. 3. 1989. Hlm. 535–560.
- Goss, A. "Decolonizing Botany: Indonesia, UNESCO, and the Making of a Global Science". *Journal of the History of Biology*. Vol. 56. 2023. Hlm. 495–523.
- Jacques, D. "Who Knows What a Dutch Garden Is?". *Garden History*. Vol. 30. No. 2. 2002. Hlm. 114–130.
- Jan Wille, R. "From Laboratory Lichens to Colonial Symbiosis. Melchior Treub Bringing German Evolutionary Plant Embryology to Dutch Indonesia, 1880–1909". *Studium: Tijdschrift voor Wetenschaps-en Universiteitsgeschiedenis*. Vol. 11. No. 3. 2018. Hlm. 191-205.
- Karsten, M. C. "Heurnius and Hermann, the Earliest Known Plant Collectors at the Cape: II. Paul Hermann". *Journal of South African Botany*. Vol. 33. Hlm. 117-132.
- Keraton Ngayogyakarta Hadiningrat, "Tamansari", 2018, diakses dari <https://www.kratonjogja.id/tata-rakiting/13-tamansari/> pada 12 Juni 2025.
- Pols, H. "European Physicians and Botanists, Indigenous Herbal Medicine in the Dutch East Indies, and Colonial Networks of Mediation". *East Asian Science, Technology and Society: An International Journal*. Vol. 3. 2009. Hlm. 173-208.
- Prakoso, P. B., dkk. "STI Historiography and the Institutionalization in Dutch East Indies Colonial Period (1778–1941)". *Journal of Science and Technology Policy Management*. 2023.
- Sargent, M. "Scientists as Free Riders: Natural Resource Exploration and New Product Discovery in the Dutch East India Company". *Chartering Capitalism: Organizing Markets, States, and Publics Political Power and Social Theory*. Vol. 29. 2015. Hlm. 219-238.
- Teeuw, A. "The Role of Bijdragen in Dutch Indonesian Studies". *Bijdragen Tot de Taal-, Land- En Volkenkunde*. Vol. 150. No. 4. 1994. Hlm. 653–664.
- van der Werff, H. dan Raven, P. H. "The Herbarium Amboinense, from Creator to Translator". *Allertonia*. Vol. 13. 2014. Hlm. 47-55.
- van Höevell, W. R. "Opmerkingen van den Chinees Ong Hoe Hoë gedurende zijn verblijf in den Indischen Archipel". *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*

14de Jaargang Afl. 7-12 Tweede deel. Zalt-Bommel: Joh. Noman en Zoon. 1852.

van Wingerden, P. "Science on the Edge of Empire: E. A. Forsten (1811–1843) and the Natural History Committee (1820–1850) in the Netherlands Indies". *Centaurus*. Vol. 62. 2020. Hlm. 797-821.

Weber, A. dan Jan Wille, R. "Laborious Transformations: Plants and Politics at the Bogor Botanical Gardens". *Studium: Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis*. Vol. 11. No. 3. 2018. Hlm. 169-177.

Weber, A. "A Garden as a Niche: Botany and Imperial Politics in the Early Nineteenth Century Dutch Empire". *Studium: Tijdschrift voor Wetenschaps- en Universiteitsgeschiedenis*. Vol. 11. No. 3. 2018. Hlm. 178-190.

Weber, A. "Bitter Fruits of Accumulation: The Case of Caspar Georg Carl Reinwardt (1773–1854)". *History of Science*. Vol. 52. No. 3. 2014. Hlm. 297-318.

Weber, A. "Collecting Colonial Nature: European Naturalists and the Netherlands Indies in the Early Nineteenth Century". *BMGN-Low Countries Historical Review*. Vol. 134. No. 3. 2019. Hlm. 72-95.

Weber, A. "Encountering the Netherlands Indies: Caspar G. C. Reinwardt's Field Trip to the East (1816-1822)". *Itinerario*. Vol. 33. No. 1. 2009. Hlm. 45-60.

Widjaja, E. A. dan Kartawinata, K. "Economic Botany in Indonesia from the Herbarium Amboinense to the Plant Resources of Southeast Asia". *Allertonia*. Vol. 13. 2014. Hlm. 56-71.

Widjaja, H. dkk. "The Application of the English Garden Style in the Bogor Palace Area, West Java, Indonesia". *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 737. 2021.